

Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései*

I

1. A fonetika az elhangzó beszéd vizsgálata során elsősorban a hangképzéssel, valamint a mondatfonetikai eszközökkel foglalkozik. A legnagyobb vizsgálati egységnek általában a mondatot tekinti, mint a nyelvi egységnek — közlésre alkalmasan megszerkesztett — legmagasabb formáját. A mondatfonetikai eszközök vizsgálata és ismerete azonban nem nyújt elegendő támpontot az elhangzó beszéd jellegének és stílusának a kutatásához a tudományban, sem pedig a beszédképzésben a helyes, megfelelő beszédstílus kialakításának tanításához. (Mint a Kazinczy kiejtési verseknek zsürijének egyik állandó tagja, a rádióbemondók szakmai tanfolyamának egyik tanára és a készülő kiejtési kézikönyv tervezett beszédstílus-fejezetének írója jöttem rá erre a tényre.) A mondatfonetikai eszközök vizsgálata és ismerete segítségével ugyanis nem lehet meghatározni: felismerni és leírni azt az akusztikus többletet, mely az éppen elhangzó szöveg, a beszéd műegészének jellegét, stílusát megadja, a színészi szövegmondásban pedig létrehozza a romantikus, naturalista, realista, sőt „Vígsház-i”, „Nemzeti Színház-i” stb. stílust.

2. Éppen a legutóbbi kutatások (DEME LÁSZLÓ, A magyar kiejtés kérdése. NyFK. Bp. 1953. 199—240; DEME LÁSZLÓ, A hangsúly és a szórend kérdései. Magyar nyelvhelyesség Bp. 1957. 307—30; FÓNAGY—MAGDICS, Az érzelmek tükröződése a hanglejtésben és a zenében. NyK. 65: 103—36; DEME LÁSZLÓ: Szórendi problémák az értekező prózában. Műszaki Nyelvőr Bp. 1964. 114—35; FÓNAGY—MAGDICS, A nyomaték jelentésmeghatározó szerepe határozós szerkezetekben NyK. 68: 67—117; Helyes kiejtés, szép magyar beszéd MNyTK. 120.; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama Bp. 1967.; DEME LÁSZLÓ, A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása Nyr. 94: 270—80; DEME LÁSZLÓ, Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet MMNyR. II, 457—552 stb.) bizonyították már, hogy a helyes kiejtés, az érthető beszéd érdekében, valamint a beszéd és beszélés törvényszerűségeinek vizsgálata érdekében is, túl kell lépni az artikuláláson a mondatfonetika felé. DEME LÁSZLÓ A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása című cikkében többek között azt írja, hogy a kiejtés kérdésköre nemcsak a hangképzésből áll. Legalább ennyire fontos a mondatfonetikai eszközök területe: a hangsúlyé, hanglejtésé, szüneté és beszédtempóé. „A helyes kiejtésnek ez . . . a l a p k é r d é s e | a kiemelés

*Előtanulmány a magyar kiejtés készülő kézikönyvéhez

tőlem — W. I.]. Mert a hangképzés csak a külsőt jelenti; a belső, az értelem a mondatfonetikai eszközök révén emelkedik ki vagy sikkad el. A hangos beszéd tényezőinek az értelemmel, s ezen keresztül a logikus gondolkodással való kapcsolata eltéphetetlen. Magasabb szervezettségű mondatokat, azaz bonyolultabb gondolatokat árnyaltan átadni csak ezeknek az eszközöknek megfelelő használata révén lehet. Sőt: megérteni is csak jó ismeretükben lehet. A mondatfonetikai eszközökkel tehát kommunikáció- és információbeli súlyviszonyokat tükrözünk, mikor beszélünk; illetőleg ezeket fogunk meg, amikor valamit meg kell értenünk. De persze csak akkor, ha produkciónk, illetőleg reprodukciónk jó: ha ezeket az értelem mélyébe hatoló hatást eszközöket a s z ö v e g t e r m é s z e t é n e k [az én kiemelésem — W. I.] megfelelő árnyalással ismerjük és használjuk.” (DEME LÁSZLÓ: Nyr. 94: 272—3.)

Amire DEME utal és amivel a továbbiakban részletesen foglalkozik is (ti. a hangsúlyozással, hanglejtéssel, beszédtempóval és a szünettel, valamint ezen belül a helyes hangsúlyozással, a helyes hanglejtéssel és társaikkal, valamint bővítve a kört: a hangerő, hangmagasság—hangfekvés, tempó, szünet váltásaival és értelemkövetítő szerepükkel, kommunikációs, információs értékükkel), az — főleg didaktikai céllal — elsősorban a helyes, szép beszédnek és szövegmondásnak, valamint a szöveg helyes értelmezésének, értelmes elmondásának problémakörére vonatkozik; a beszédstílusnak és vizsgálatának kérdéseit nem nagyon érinti. Bár a kutatás szempontjából rendkívül fontos következtetésre és megállapításra jut: „A hangsúlynak, hanglejtésnek, beszédtempónak és szünetnek tanulmányozása olyan szférába visz bennünket, amelyet csak a nyelvtudomány hódíthat meg elsőként. S az is csak a legnagyobb beszédbeli egység: a szöveg, azaz a b e s z é d m ű f e l ő l k ö z e l í t v e.” (DEME LÁSZLÓ: Nyr. 94: 273.) Az elhangzó beszéd stílusának vizsgálata érdekében, úgy érzem, már a mondatfonetika (hangsúly, hanglejtés, beszédtempó, szünet), sem elég, és semmiképpen sem szabad megállnunk a mondatnak, mint legnagyobb nyelvi egységnek a határainál. Mindenképpen tovább kell lépünk egy újabb, nagyobb egység felé. Nemcsak az igények fokozásában, hanem a nyelvi ismeretek és a szemlélet tudatosításában — és a vizsgálati területnek, valamint a vizsgálódás szempontjainak a kiszélesítésében, kibővítésében is. (A vizsgálati terület kibővítése, a vizsgált, megfigyelt jelenségek számának növelésére az első lépéseket FÓNAGY IVÁN és MAGDICS KLÁRA már megtették kézikönyvnek számító munkájukban, A magyar beszéd dallamában. A vizsgálati eredményekből levonható tanulságok rendszerezése azonban ebben a könyvben még nem történt meg teljes egészében.)

Ez a nagyobb egység — a nyelvet mint a beszélő közösség társadalmi produktumát tekintve, s a közösség felől vizsgálva — a beszéd, illetőleg a b e s z é d m ű e g é s z e, valamint a b e s z é d (m ű) e g é s z é n e k z e n e i s é g e, a k u s z t i k u m a. Azaz a fonetika, mondatfonetika után egy további új területre kell irányítanunk figyelmünket. Ezt az újabb területet talán s z ö v e g f o n e t i k á n a k, a s z ö v e g m o n d á s f o n e t i k á j á n a k nevezhetnénk. Azoknak az akusztikus („zenei?”) jeleknek és jelszerű elemeknek a készlete és összessége tartozik ide, melyek a beszédfolyamat egésze során a szöveghez viszonyítva valamilyen információbeli többletet hordoznak, amelyeknek kollektív használatuk, a nyelvet beszélő közösség számára azonos jelentésük vagy kollektív információs értékük van, s mint ilyenek még konven-

A beszélő egyedet tekintve azok az akusztikus, prozódiai, „zenei” eszközök tartoznak ide, amelyekkel a beszélő az értelem, érzelem, szándék „ösztönző” hatására él, melyeknek felhasználását azonban az egyén orgánuma teszi lehetővé. Ezeket az akusztikus-prozódiai („zenei”) elemeket, eszközöket, melyek beszéléskor a szöveget kísérik, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a szövegfonetikai elemek, ill. eszközök kifejezéssel nevezem meg.

II

1. A beszéd szöveg és hangképzés feletti részének középpontjában az akusztikumot tekintve — akár egyéni, akár kollektív oldaláról vizsgáljuk is meg a kérdést — az orgánum áll. Az orgánum ugyan minden esetben egyéni adottság (minden beszélőnek, alkati felépítettségéből adódóan, más és más az orgánuma), mégis a beszéd prozódiai és akusztikus „zenei” elemeinek, most már új műszavunkkal: szövegfonetikai eszközeinek vizsgálatakor az orgánumból kell kiindulnunk. Mert minden beszélő az orgánuma megszabta határok között — viszonylagosan — használja fel azokat az akusztikus-prozódiai elemeket, mondat- és szövegfonetikai eszközöket, melyeknek segítségével a gondolatokat ki tudja fejezni.

1.1. A hallgató is mindig a beszélő orgánumához viszonyítva elemzi ki a beszéd, a szöveg szövegfonetikai kísérő elemeiből egyrészt az egyéni (s ezáltal azonosítja az egyént), másrészt pedig azt az általános érvényű és jelentésű jelrendszert, melyet a beszélő orgánumának határai között felhasznál a gondolat, érzelem kifejezése, közvetítése érdekében. (Ez tette pl. szükségessé azt, hogy FÓNAGY—MAGDICS transzponálja könyvében a hanglejtést. Vö. i. m. 314.) A kollektívum által szentesített (vagy elfogadott), konvencionális akusztikus-prozódiai zenei elemek, jelek, azaz a mondat- és a szövegfonetikai elemek tehát mindig az egyéni orgánum határai között realizálódnak. Anélkül, hogy a kérdés részletesebb taglalásába belemennék, utalni szeretnék arra, hogy a szövegfonetikai elemek használatában vagy realizálásában is megfigyelhetők olyanféle jelenségek, törvényszerűségek, mint amelyeket a nyelv egészével kapcsolatban a „langue” és a „parole” műszavakkal szokás kifejezni.

1.2. Az orgánum, (melyre az elhangzó beszéd épül, s mely mindig egyéni) a következő lényeges elemekből „sajátosság-tartományokból” áll össze: 1. hangszínezet v. hangminőség, 2. hang(magasság)-terjedelem, 3. hangerő-terjedelem, 4. beszédtempó, 5. szünethasználát, 6. rezonáló képesség vagy vivőerő. Ezek közül csak az első öttel foglalkozom.

III

Ha a beszéd zeneiségét a kollektív produktum, azaz szokásos megfogalmazása szerint a szélesebb értelemben vett nyelv, pontosabban tulajdonképpen a beszéd felől vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az orgánum biztosította egyéni kifejező eszközöknek egy közösségi érvényű formákat tartalmazó „zenei jeltár”, zenei elem-tár felel meg. Ebben szintén meg-

található az orgánum hat tartománya. Ezek a tartományok további kisebb részekre, kisebb egységekre bomlanak. Olyan akusztikai — „zenei” — jelek csoportjaira, melyeket a nyelvnek egy „zenei” eszköztárából — rendszerint ösztönösen — választunk ki és használunk fel a beszéd során. (A reproductív beszédben, az interpretáló szövegmondáskor többé-kevésbé tudatosan.) Ezeknek a jeleknek a nyelvi közösségben megfigyelésén, szokáson, általános gyakorlaton alapuló „jelentése”, „funkciója”, „információs, ill. kommunikatív tartalma” van. Mindegyik forma, melyet a közösség szentesített, elfogadott, egy — a nyelvi tudatban élő — „jelminta”, mely a beszéd során azután — a k o l l e k t í v formát és jelentést követve — egyéni realizációban szólal meg. (Ilyen „minta” egyébként a hallgatólagos kiejtési norma is.) Vegyük sorra ezeket a tartományokat.

I. A hangszínezet vagy hangminőség a beszédhangnak egyénenként változó, s rendszerint az egyén alkati felépítésétől függő sajátos-sága. (Vö. MOLNÁR IMRE: Eufonetika. 1966². Zeneműkiadó 153—196; KERÉNYI M. GYÖRGY, Az éneklés művészete és pedagógiája. Bp., 1959. Zeneműkiadó 63; FRINT TIBOR—SURJÁN LÁSZLÓ, A hangképzés és zavarai. Bp., 1969. Medicina 19—31; FISCHER SÁNDOR, A beszéd művészete. Bp., 1966. Gondolat 51—2. stb.)

Ennek alapján szoktunk olyan megállapításokat tenni a beszélőről, mint: kellemetlen vagy kellemes, jellegzetes, sajátos vagy semmitmondó, jellegtelen hangja van; lágy vagy kemény hangon beszél; csengő, fényes, világos, fémes, fedett, fátyolos, náthás, sötét, komor, vidám a hangja; kappanhangon beszél, rekedtes, borízú, ill. magas vagy mély a hangja stb. Más kategorizálás alapján: a beszélőnek szoprán, mezzoszoprán, alt hangja van, ha nőről szólunk, ha pedig férfiről, akkor így minősítjük: tenor, bariton és basszus.

I.1. A közösség szempontjából a kommunikációs folyamatban az egyéni hangszínezetnek önmagában nincsen különösebb szerepe az akusztikus stílusnak, illetőleg a beszéd jellegének kialakításában, sem a gondolat közvetítésében. Nincsen olyan kommunikációs vagy információs szerepe, nincsen olyan jelentése, mely az é p p e n e l h a n g z ó szöveg tartalmára vonatkozna. Nem fejez ki gondolatot, értelmet, érzelmet, szándékot.

Mégis hordoz bizonyos információkat. Olyanokat, mint a beszélő kora, nem, alkata, jelleme, egyénisége, temperamentuma, származása (pl. az újvidéki nők magasabb és vékonyabb hangon beszélnek, mint pl. a dunántúliak; a székelyeknek pedig a hangfekvésük magasabb) stb. (Vö. CSÜRY B., A szamosháti nyelvjárás hangjelentésformái. MNyTK. 22: 8; WACHA IMRE, A Kazinczy kiejtési versenyek budapesti tapasztalatai. INyK. 1966. 109—33; Bpesti Nevelő 1966. 3—4. sz. 101—8; WACHA IMRE, Az 1967. évi Kazinczy kiejtési versenyek tapasztalatai. Bp. 1968. 8—11.) Ezeket az információkat rendszerint általános tapasztalás, megfigyelés útján szűrtük ki. Ezeket vesszük figyelembe pl. a színpadi művek és a rádiójátékok szereposztásakor, mikor a jellemábrázoláshoz a színész egyéni hangjának, sajátos hangszínének segítségére is szükség van. (Vö. GÁTI JÓZSEF, A versmondás. Bp. 1965. Gondolat 43—48; FISCHER SÁNDOR, A beszéd művészete. 52, 232—4; STAUD GÉZA, A rendezés titkai. Bp., 1967. Színháztud. Int. 13—23; TÖRÖK TAMÁS, A rádió színpadán. Bp., 1970. MRT Tömegkommunikációs Közp. 55; Rádió- és Televízióújság XIV, 31. sz. 11.)

Példaként csak annyit említek meg, hogy Mirigynek, Harpagonnak nem nagyon lehet kellemes a hangja. Júlia, Rómeó, Csongor, Tünde csak kellemes tiszta hanggal képzelhető el. Ezekre a tapasztalatokra támaszkodunk akkor is, mikor a Rádió hírolvasó bemondójától — a hírek súlyának, fontosságának megfelelően — elvárjuk a komolyabb, mélyebb hangszínt (a komoly, de nem komor altot, baritont, sőt basszust), a könnyed hangvételű műsorainak közreműködőitől, műsorvezetőitől pedig vidámabb, könnyebb, könnyedebb, „mosolygós” hangszínt (a vidám, tiszta szopránt vagy a tiszta nyílt tenort).

A hangszínezet azonban mégis, még ezen túl is fontos lehet. Ha ugyanis a hang kellemetlen, ellenszenves egyénre utal, a hallgató nem figyel rá szívesen. Ebből következik, hogy nem is mondjon — vagy csak fenntartással, ellenérzéssel — fogadja el, amit a hang tulajdonosa mond. — Megjegyzem, hogy a t é m a fontos volta, súlya, érdekessége ellensúlyozhatja ezt.

1.2. Az egyéni hangszínezetnek a személy, egyén, egyéniség megjelenítésén kívül tehát nincs különösebb kommunikációs szerepe. De van, mégpedig eléggé jelentős — ezen akusztikus tartomány kisebb, belső részének — a h a n g s z í n e z é s n e k, a h a n g s z í n e z e t v á l t á s a i n a k. Ezek a beszéd érzelmet, (ráhatási) szándékait, közös szóval a beszéd szituációt, illetőleg attitűdjeit jelzik, fejezik ki. Az érzelem, szándék kifejezése a közömbös-ellegű közlés átlagos hangszínének megváltoztatásával, de már kollektív jelentésű formák felhasználásával történik.

Így például a beszéd folyamat egészének hangszínezetéhez képest a kérés rendszerint lágyabb hangszínezettel szólal meg, míg a parancs hangja kemény, fémes. Az öröm, érdeklődés csillogóvá, tisztává teszi a hangot, a bánat, szomorúság, fájdalom tompítja, fátyolozottá teszi színét. Az együttérzés, érdeklődés hangja meleg, a közöny, hivatalosságé rideg, merev, törékeny. — Természetesen nem ezek az egyedüli kísérő jelenségek az érzelmeknek! Magassági, erőbeli váltások, tempóbeli eltérések szintén együtt járnak a hangszín megváltozásával: közösen, együtt fejezik ki, jelzik az érzelmeket. (Vö. CSÜRY B., A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. MNyTK. 22: 3; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 183—260; WACHA IMRE, Az 1967. évi Kazinczy kiejtési verseny tapasztalatai 8—9; FISCHER SÁNDOR, A beszéd művészete 52, 232—4; GÁTI JÓZSEF, A versmondás 43—8, 120—38.)

1.3. A hallgató a beszéd folyamat első szavainak, mondatainak elhangzása után regisztrálja magának a beszélő egyéni hangszínének általános jellemzőit. Kiszűri, hogy ezen belül milyen (lehet) az a sajátos hangszínezet, amelyen a beszélő érzelmentes helyzetben szólni szokott. Ezt ugyanis az érzelem, szándék és a szituáció megváltoztatja (kéréskor, harag, félelem, meggyőzési szándék, rábeszélés, ill. nagy közönség előtti beszéd vagy intim környezet stb. esetén); oly módon színezi a hangot, hogy a kollektív jelentésű formáknak megfelelően keményíti, lágyítja, fedi, csillogóvá, fényessé stb. teszi. (Vö. FÓNAGY—MAGDICS, Az érzelmelek tükröződése a hanglejtésben és a zenében. NyK. 49: 103—36; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama. 183—260.)

A formák jelentését, leírását, kapcsolásuk, kapcsolódásuk módjait itt nem részletezem. Ismerjük használjuk őket. A részletezésük itt messze vinné bennünket. Egyébként az egyes érzelmelek kapcsán bemutatja őket FÓNAGY—MAGDICS könyve: A magyar beszéd dallama (i. m. 183—260).

A hallgató a megváltozott hangszínezetből a nyelvi közösség által szentesített, szokásos jelek alapján következtet a beszélő érzelmeire, szándékaira. (Vö. CSÜRY B.: i. m. MNyTK. 22: 3; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 183—253; FISCHER S., A beszéd művészete 52, 232—4; GÁTI J., A versmondás 43—8, 120—38.)

1.4. A beszéd általában egy olyan sajátos hangszínezeten zajlik le, — a beszédmű egészét tekintve —, mely az adott beszédhelyzetnek, szituációnak felel meg. Ezt a hangszínezetet *intonációs hangszínezetnek* nevezhetjük. A beszéd folyamat során ezt tovább színezik — a célnak, szándéknak (attitűdnek) vagy ezek változásainak megfelelően — a kisebb érzelmi mozzanatok (további attitűdök) *hangszínezetváltásai*, mindig a beszéden belüli nagyobb-kisebb érzelmi-értelmi-szándékbeli egységeknek megfelelően.

2. A beszéd zeneiségének másik nagy részterülete a *hang(magasság)-terjedelem*. Az orgánum összetevőinek ebbe a tartományába azok az — egyéni — akusztikus, hangi sajátosságok, adottságok tartoznak, melyek az egyén alkatától (pl. gégejének anatómiai felépítésétől) függenek. (Vö. MOLNÁR IMRE, Eufonetika 135—96; KERÉNYI M. GYÖRGY, Az éneklés művészete és pedagógiája 61; FRINT TIBOR—SURJÁN LÁSZLÓ, A hangképzés és zavarai 7—9, 14, 20—7; FISCHER SÁNDOR, A beszéd művészete 47—9; GÁTI JÓZSEF, A versmondás 44.) Ettől függ ugyanis, mekkora az egyénnek az a — kottával ábrázolható — hangterjedelme, melyen belül a legmagasabb és legmélyebb beszédhangja között modulálni képes, ill. modulálni szokott. Ettől függ, melyek azok a legnagyobb és legkisebb rezgésszámú hangjai (nem szonánsokra: vokálisokra és konszonánsokra gondolok, hanem az éneklésnek megfelelő beszédhangra!), amelyeket beszéd közben még kimondani képes, és hangterjedelmén belül melyik az a legkényelmesebb magasság (hangfekvés); melyen neutrális közlésben mint középfekvésben beszélni szokott.

A hang(magasság)-terjedelem vagy a dallamformák tartományán belül különböző „résztartományok” helyezkednek el. S ezeknek „használat”, a „zeneiség” különböző elemeinek, a különféle zenei eszközöknek a felhasználása, ha egyéni formákat, realizálódásokat mutat is, már mindig kollektív igényű, kollektív jelentésű és mindig kollektív formáknak felel meg, azokra épül.

2.1. A legelső ilyen résztartomány az *intonációs magasság* — vagy a beszéd folyamat egészének — *intonációs hangterjedelem*. Beszéd közben nem mindig — sőt rendszerint nem — használjuk ki az orgánum biztosította egész hangterjedelmet. A beszéd egy viszonylagos hangmagasságon (bizonyos intonációs hangszínnel és hangéryvel) szólal meg, és ezen az átlagos és relatív hangmagasságon, az *intonációs magasságon* és az ennek megfelelő hangterjedelemben, az *intonációs hangterjedelemben* zajlik le a beszéd folyamat egésze. Ez az ún. intonációs magasság és hangterjedelem nem állandó. Helye, terjedelme (tágassága, szélessége) a beszéd szituációjának és attitűdjének megfelelően változik.

Zenéből vett hasonlattal úgy magyarázhatnám meg, hogy nem a *c* zenei hangnak és az ezzel kezdődő (hét- vagy ötfokú) abszolút skálának, hanem a transzponált vagy relatív *do* hangnak és az erre épülő (hét- vagy ötfokú) skálának felel meg. Mint ahogy a relatív szolmizálásban változik a *do* helye (s ennek megfelelően a többi hang helye is, bár a hangközök a zenében állandóak), ugyanúgy változik a beszéd intonációs magassága is. Ezen belül azonban a nyelvi formák (hangfekvés, hanglejtés, hangköz) csak a *tendenciájakat*, jellegüket, a dallamformát, a hangmenetet tekintve állandóak, a hangközöket, a hangterjedelmet tekintve már nem. (Vö. FÓNAGY—MAGDICS példáit: A magyar beszéd dallama 253—60, 280—302.) Más példával megvilágítva olyan ez, mint egy hegynek, dombnak a tengerszínhez viszonyított, illetőleg a hegy, domb lábától számított magassága. (Vö. FISCHER S.: i. m. 48—9.)

Mivel az intonációs magasság helye és az intonációs terjedelem szélessége, tágassága változik, ez jellemzi, meghatározza az egész beszéd folyamatot. A hallgató számára ez jelzi a beszélő érzelmeit és szándékát: a beszéd szituációit és attitűdjeit; helyesebben szólva a beszélő számára ez utóbbiak (szituáció, attitűd, érzelmek és szándék) határozzák meg, hogy a kollektív gyakorlatnak, szokásnak megfelelően milyen intonációs magasságon és hangterjedelemmel beszéljen.

Nézzük talán a következő, eléggé leegyszerűsített példákat: Akár a hallgató, akár a beszélő felől vizsgálom is a hangot, a beszédet, tapasztalhatom, hogy a bizalmas beszéd, a bizalmas közlés rendszerint elég mély intonálással szólal meg. Hangterjedelme is eléggé szűk. Feljebb helyezkedik el a több emberhez (pl. egy közepes nagyságú szobában) szóló beszéd, vagy a nyilvános megszólalás, melynek intonációs hangterjedelme már elég nagy. Legmagasabban például egy tömeggyűlés szónokai indítják beszédüket. A hangterjedelem viszont elég szűk, mert magas régiókban, kiabálós hangszínnel mozog a beszéd, s a hang nem nagyon képes ilyen magasságban a modulálásra. Más példákat vizsgálva láthatjuk, hogy a magyarázás, meggyőzés, esetleg a felháborodás hangja is magasabban indul és mozog, mint például a kérés, kérelvés, vagy a védekezés, ha ez nem felháborodott védekezés. Ha igen, magas régiókba csap át, a hang színezete éles lesz. Az öröm is magasabb régiókban mozog, de már csillogó hangszínezettel. A bánat, megdöbbenés, megbotránkozás pedig magát szinte összehúzza (szűk hangterjedelem) mélyre húzódik (mélyebb fekvés). (Vö. FÓNAGY—MAGDICS: A magyar beszéd dallama példái. I. m. 183—253.) — Teljesen más jellegű példát is idézhetek. A felolvasás hangmagassága általában egy tereccel feljebb van, mint az előszóé, a spontán beszédé. Hangterjedelme viszont jóval szűkebb az előszóénál még akkor is, ha mindkettő ugyanolyan szituációban azonos szándékkal zajlik le, s azonos érzelmeket fejez ki. Spontán beszéd szövegének leiratása, majd elmondatása alapján bizonyítja ezt FÓNAGY—MAGDICS könyve (i. m. 11—23). A színpadi (színészi) beszéd fekvése is magasabb, mint a neki megfelelő természetes beszédhelyzetű előszóé. Magasabb a versmondásé is, melynek hangszíne teltebb, levegősebb, mint a neutrális közlésé. A hangnak mindkét esetben, „át kell jönnie a rivaldán”. Ezt indokolja az intonáció magasságát. (Vö. FISCHER SÁNDOR, A beszéd művészete 230; GÁTI JÓZSEF, A versmondás 43—9; WACHA IMRE, Az 1967. évi Kazinczy kiejtési versenyek tapasztalatai 8—9.)

2.2. Beszéd közben az intonációs magasságon és hangterjedelmen belül egyébként megint csak különböző magasságokban (regiszter) mozoghat a hang. A beszéd folyamat során ugyanis — az egész beszédtevékenységhez viszonyítva — kisebb kommunikációs egységekben is megváltozhatnak a szándékok és érzelmek. Nemegyszer éppen a hallgató „visszacsatolása”, aktív, kimutatott reakciója: mimikája vagy közbeszólása, vagy gesztusa következtében. Ennek hatására az egész beszéd folyamathoz viszonyítva megváltozik v. megváltozhat — még mindig elég nagy, de most már viszonylag kisebb egységeiben — az attitűdöt kifejező magasság és terjedelem. (Vö. CSÚRY B.: MNyTK. 22: 6—7; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 183—279; DEME: MMNyR. II, 511—17, MOLNÁR IMRE, A magyar hanglejtés rendszere 20—42; FISCHER S., A beszéd művészete 230; GÁTI J., A versmondás 120—38.)

Tehát, hogy példát is hozzak: ha egy érvelő beszédben belül kérdés, felháborodás, parancs, megdöbbenés is van, ez az egész beszéd hangmagasságához és terjedelméhez viszonyítva más-más magasságban és terjedelemben nyilvánul meg (a felolvasásban is, az előszóban is, reprodukcióban is).

2.3. Beszéd közben az említett magasságok és terjedelmek még tovább árnyalódnak. Az érzelmek magasságán és hangterjedelmén belül, a logikai—gondolati egységeknek megfelelően, szintén különböző magasságokban mozog a beszéd dallama. Elsősorban a gondolati egységeknek a hanglejtése mozog más-más magasságban (magassági váltások). Ezek az egységek írásban külön bekezdést alkotnak.

2.4. Ezeken belül a mondatoknak és kisebb egységeiknek, a kisebb nagyobb hangsúlyszakaszoknak, szólamoknak, valamint a közbeékelődéseknek a hanglejtése is más-más fekvésbe kerülhet. Rendszerint három fekvést: mély-, közép- és magasfekvést különböztetünk meg és használunk. (Vö. DEME: MMNyR. II, 508—15, NyFK. 224—38; uő., Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Pozsony, 1970. Madách Kk. 144 — 76; GÁTY: i. m., i. h.; WACHA IMRE: i. m. 15—24.) Természetesen az értelemnek, a mondanivalónak, a mondatszerkezetnek, a szöveg logikájának megfelelően. Ezek a fekvésváltások jelzik az értelmi, logikai összefüggéseket, kapcsolatokat. Ezekkel különítjük el, zárjuk közre a közbevetéseket, a mondanivaló szempontjából mellékes vagy kevésbé fontos, vagy magától értetődő részeket stb.

Hogy gyakorlati példát is hozzak: Beszédünkben a közömbös részek szokásos⁸ átlagmagasságát egy úgynevezett középső fekvés jellemzi. A zárójelben, gondolatjelek között levő részeket, a közbevetéseket ennél mélyebb fekvésben mondjuk ki, az idézőjeles részeket magasabb hangfekvésben, a kiemelt mondat hangsúlyos részeket ismét stb. (Vö. CSÚRY B.: MNyTK. 22: 9—10; DEME: NyFK. 224—238, MMNyR. II, 503—18, Nyr. 94: 276; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 101—81). Ezeknek a magassági váltásoknak a „megvalósítása” viszont éppen a reprodukív-interpretatív stílusban elképzelhetetlen úgy, hogy ne ismerjük a szöveg tartalmát, mondanivalóját, felépítését, megszerkesztettségét (vö. DEME, Nyr. 94: 273—5) a mondatok kapcsolódását, ill. szerkezetét.

2.5. E kisebb, mondatnyi, tagmondatnyi, szólamnyi, hangsúlyszakasz nagyságú egységeken belül a nyelvi formának, a mondatok megszerkesztettségének, no meg az érzelmeknek megfelelően követi egymást, illetőleg változik az egységnyi részek hanglejtése, dallamformája, a lejtés (formák) t e n d e n c i á j a, CSÚRY BALINT szavával: a hangmenet (MNyTK. 22: 9).

Elnagyolva: kijelentő forma: hangsúly után ereszkedő lejtés; vessző: lebegő lejtésforma; kérdő forma: emelkedő—eső lejtés; pont: zuhanó lejtésforma; stb. A hanglejtés tehát már elsősorban az értelmet, a logikumot jelzi, hiszen a mondatok jellegének, tartalmának megfelelően különböző dallamformákat, hanglejtési formákat használunk fel. (CsÚRY B.: MNyTK. 22: 8—10 és kk.; DEME: Nyr 94: 278—9, MMNyR. II, 503—17, NyFK. 224—38; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 40—89, 101—182; MOLNÁR IMRE, A magyar hanglejtés rendszere 20—22.) De hogy ennek a funkciójának megfelelőhessen, reprodukció esetén szükség van arra, hogy a szöveget alaposan, mondat-szerkezeteire kiterjedően ismerjük.

2.6. A dallamtípusok, hanglejtési formák azonban nemcsak a lejtés vonulatának tendenciájában különböznek egymástól. A hanglejtésformák hangközei sem állandóak: folyton változik a hanglejtés tágassága. Beszéd közben ugyanis az értelmi mozzanatokat a lejtés formája festi alá. A beszélő érzelmeit, a beszéd attitűdjeit azonban ezzel nem lehet eléggé jelezni. Ezt a nyelv részben a dallamok sajátos lejtésformájának módosításával, részben pedig a dallam hangközének módosításával jelzi oly módon, hogy a lejtés tendenciája megmarad ugyan, de a lejtésben résztvevő hangoknak egymástól való távolsága, a hangközök tágassága változik meg. A lelépések, szökések, záruk hangközöi nőnek vagy szűkülnek. (Vö. FÓNAGY—MAGDICS: i. m. 183—260; MOLNÁR IMRE, A magyar hanglejtés rendszere 20—42.)

2.7. A fentiekben elmondottak közül két fogalmat kissé részletesebben meg kell világítanunk, mert így ilyen szembeállításban, mint az imént, figyelmen kívül szoktuk hagyni őket. Pedig a fogalomnak és természetesen a jelenségnek nagy szerepe van. Az egyiket a hanglejtés, a lejtésformák tendenciája, a dallamforma kifejezésekkel jelöltem, a másikat a hanglejtésformák hangközei, a hanglejtéstágasság a terminussal. Mik is ezek tulajdonképpen?

A hanglejtésformájának tendenciája, a tágabb értelemben vett hanglejtés a beszéd zenéjének egymás után következő, lekottázható hangokból álló sorozata. Ezek a hangok valamilyen dallamvonalat adnak időbeli (ill. lekottázva térbeli) egymásutánjukban, tendenciájukban. Így, ilyen alapon beszélünk ereszkedő dallamról, lebegő vagy lebegtetett hanglejtésről, emelkedő, ereszkedő-emelkedő lejtésről, emelkedő-eső lejtésformáról; másrészt kijelentő, kérdő dallamról; „felkapásról”, „fordított lejtésről”, „éneklésről” (vö. a 2.8. ponttal; valamint WACHA: i. m.); más vonatkozásban pedig a „pont és a vessző hanglejtéséről” stb. (Vö. FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 40—90; DEME: MMNyR. II, 503—17; MOLNÁR IMRE, A magyar hanglejtés rendszere 20—42; GÁTI JÓZSEF, A versmondás 138—154; FISCHER SÁNDOR, A beszéd művészete 238—9.) A dallamok vonulatának tendenciájáról és idő(tér)beli egymásutánjáról van szó! A fekvésváltásokban tulajdonképpen ezek a lejtésformák, lejtési tendenciák ismétlődnek más-más magasságban. (Vö. CSÚRY B.: MNyTK. 22: 9—10; FÓNAGY—MAGDICS i. m. 101—81; DEME: MMNyR. II, 503—17; MOLNÁR IMRE: i. m. i. h.) Mindezek a dallamformák mint kommunikációs eszközök a beszéd értelmi oldalának kifejezését segítik elő, teszik lehetővé. (Vö. CSÚRY B.: MNyTK. 22: 9—10 és kk.; MOLNÁR IMRE i. m., i. h.; DEME: MMNyR. i. h.; FÓNAGY—MAGDICS i. m., i. h.)

Ha a hanglejtés tágasságáról, a dallam (típus) hangközeiről szólunk, a lejtésben egymás után következő zenei hangok egymás közötti (rezgésszámbeli!) különbségére, azaz magassági különbségre gondolunk. Ennek értelmében: tendenciájában, formájában egyaránt ereszkedő (kijelentő) lejtés az, amikor a lejtési egységen belül az első és második szótag között szekund vagy kvart vagy szext a lelépés: — \ — \ — A két lejtés „jelentése” körülbelül egyforma, mindegyik kijelentő lejtés: állítást fejez ki. Értelmileg. Érzelmileg azonban már nem. A nagyobb lelépés intenzívebb érzelmet tükröz. Az első forma monoton, a másik kettő melodikus, dallamos benyomású. A monotonabb ezenkívül az olvasást is érzékelteti és jellemzi, a kívülállást is. A melodikus (a tágabb dallamközök) pedig az élőszt is, az érzelmi „mellé-” vagy „mögéállást” is, az azonosulást vagy legalábbis az együttérzést is kifejezi. (Vö. MOLNÁR IMRE, A magyar hanglejtés rendszere 20—42; CSÚRY B.: i. m. MNyTK. 22: 12—6 és kk., FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 11—29, 183—259.)

2.8. E kérdés azért érdemel ennyi figyelmet, mert fontos, hogy végre meghatározzuk, elkülönítsük és összefüggéseiben lássuk ezt a két fogalmat és jelenséget. Kiejtésről, ezen belül hanglejtésről szólva főleg a nyelvművelésben, beszédoktatásban, iskolában eddig mindig csak a lejtés jellegéről, tendenciájáról beszéltünk és tudtunk, a lejtés tágasságát pedig figyelmen kívül hagytuk. Ennek volt a következménye az a terminológiai zűrzavar, melynek eredményeképpen a hibás hanglejtési formák ellen küzdve tulajdonképpen a melodikus, dallamos (és ezért kifejező) beszéd ellen hadakoztunk. E küzdelem

során általában a pontosan körül nem határolt (és ezért is helytelen) „éneklés” „éneklés hanglejtés” kifejezéssel szoktunk illetni majd mindenfajta helytelen vagy magyartalan hanglejtési formát. Mivel pedig az ének (a zenei ének) dallamosabb a beszédnél, az *éneklés* műszónak a beszédre elítélőleg való alkalmazása azzal járt, hogy a dallamosabb, melodikusabb hanglejtési formákat is kezdtük helytelennek tartani.

Meg kell jegyezni, hogy a hanglejtés tendenciája és a lejtésben résztvevő hangok hangközeinek nagysága közötti különbségnek és összefüggésnek fontos kommunikatív és információs szerepe már MOLNÁR IMRE, FÓNAGY—MAGDICS és mások is felhívták a figyelmet. (Vö. MOLNÁR IMRE: A magyar hanglejtés rendszere 14—19. és kk.; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 253—59. és kk.; BOROS JENŐ, A magyar beszéddallam jegyzése. Dolgozatok a hangtan köréből. Bp. 1969. AKK. Nyelvtud.Ért. 67. sz. 76-87. BARTÓK JÁNOS A beszéddallam lejegyzésének kérdéséhez. uo. 88—9; uő., A hanglejtés jelzése a magyarban MNy. 67: 316—29, stb.) Ennek lehet a következménye, hogy a fonetikai szakirodalomban egyre nagyobb teret hódít a hanglejtésnek zenei vonalrendszerben zenei kottákkal való lejegyzése

E két dolgot figyelmen kívül hagyva nem ismertük fel, hogy az élő-beszédben mindig nagyobbak a hangközök a hanglejtési egységeken belül. Nem ritka a kvart, kvint, sőt a szext lelépés, ugrás sem. A terc pedig teljesen közönséges, általános. Ezzel szemben a felolvasást mindig a monotonabb, szűkebb hangterjedelmű lejtésforma árulja el. Ebben a hangközök általában szakund lépést mutatnak, a kvart már egészen ritka, még hevesebb érzelem tolmácsolásakor is. FÓNAGY IVÁN és MAGDICS KLÁRA kottákkal mutatja ki mindezt A magyar beszéd dallama című könyvben (i. m. 11—28 és kk.). Sajnos nem egy érzelem, attitűd dallamformáját csak reprodukciós, interpretatív közlés alapján állapítják meg.

2.9. A hangterjedelemnek tehát az egyéni hangszínezettől eltérően már lényeges szerepe van a beszéd folyamat jellegének, stílusának kialakításában és a gondolatok kifejezésében. Éppúgy, mint a hangszín esetében, a hangterjedelem is adva van egyénenként, s a b e s z é l ő csak ennek határai között tud megszólalni, beszédhangjával modulálni. A h a l l g a t ó itt is tudomásul veszi ezt a helyzetet, s az első szavak, mondatok elhangzása után regisztrálja, meghatározza, hogy mekkora (lehet) a hang tulajdonosának a hang(magasság)terjedelem tartománya. Meghatározza, hogy ezen belül melyik az az átlagos hangmagasság, hangfekvés, amelyen neutrális közlésben — alkatától, vérmérsékletétől függően — általában és viszonylag „érzelemmentes” helyzetben, lelkiállapotban, mint „középfekvésben” beszélni szokott. Megállapítja azt is, hogy hang(magasság)terjedelmén belül milyen intonációs magasságban és terjedelemben, ezen belül pedig általában hány fekvésben szólal meg a beszélő. Megfigyelheti a hallgató azt is, hogy egy-egy hangfekvésen belül mekkora lehet a lejtés tágassága, tehát az a hangterjedelem, amelynek határai között a beszélő hanglejtése mozog általában és érzelemmentes helyzetben, valamint az adott beszédhelyzetben.

Ennyiben és csak ennyiben egyéni és egyedi sajátosság és tulajdonság az egyéni hang(magasság)terjedelem. Ezen túl azonban, hogy a beszélő az egyéniben milyen formákat realizál, az már kollektív jelentéseket és tendenciákat jelez. Tudniillik a beszélő az adott beszédhelyzetben gondolatai közléséhez, kifejezéséhez a kollektív dallamformák közül a nyelv „dallamkincséből” válogat — általában automatikusan és ösztönösen s csak nagyon ritkán tuda-

tosan. Ezek a kollektív tendenciák, formák visszahatnak a beszélőre: ezek szabják meg, hogy átlagos egyéni hangmagasságához, hangterjedelméhez, lejtésformáihoz, lejtésének tágasságához viszonyítva milyen relatív fekvésekben mozog lejtése, milyen kollektív tartalmú és típusú lejtésformákkal él, s a lejtési formák milyen relatív hangmagassági határok között, mekkora relatív hangközökben mozognak, realizálódnak beszédében.

Ezeknek a dallami elemeknek, jeleknek a részletezését, jelentésüknek felsorolását, más akusztikus elemekkel való kapcsolódásuk törvényszerűségeinek, tendenciáinak ismertetését itt megint csak elhagyom. Remélem, hogy az akusztikus-stílussal foglalkozó, készülő tanulmányomban majd részletesen be tudom mutatni őket.

2.10. Láthatjuk tehát, hogy a hanglejtés, valamint a beszéd hangfekvése (a fekvésváltás), tulajdonképpen csak egy kis része a gondolatközvetítés szolgálatába állítható és állítandó melodikus eszközöknek — s a beszédstílus problémájának is. Noha nem az egyetlen, de az egyik legjelentősebb tényezője.

3. Az orgánum összetevőinek a n g e r ő - t a r t o m á n y á b a azok az akusztikus és hangai adottságok tartoznak, melyek — az egyén testalkatától, vérmérsékletétől függően (vö. CSÚRY B.: i. m. MNyTK. 22: 4—5; KERÉNYI M. GYÖRGY: i. m. 61; MOLNÁR IMRE, Eufonetika, 153—196; FRINT—SURJÁN: i. m. 7—9, 26; FISCHER S.: A beszéd művészete 49—50.) — a beszéd és beszéd-folyamat különböző fázisainak hangerejét, hangosságát foglalják össze, ill. tartalmazzák. Azt az akusztikus jelenséget, hogy a beszélő mondanivalójának kifejezése közben milyen hangosan, mekkora hangerővel szólal meg, milyen erővel — esetleg mekkora tenzióval — ejti ki az egyes szótagokat, szavakat, szókapcsolatokat, mondatokat, nagyobb gondolati egységeket stb.; és hogy beszéd közben tüdeje, gégeje milyen munkát végez.

Ennek a tartománynak, melybe a beszéd erejére vonatkozó és a legnagyobb hangerőtől (a kiabálástól, ordítástól) a leghalkabbig (az alig érthető suttogásig) terjedő akusztikus jelenségek tartoznak, ismét több részterülete van.

3.1. Legáltalánosabb, legnagyobb kategóriája az az á t l a g o s h a n g e r ő, melyen a beszélő az egész beszéd-folyamat tartama alatt szól, mely a beszéd-folyamat egészét jellemzi. Ez az adott beszédhelyzetben (szituációban) lehet suttogás, vagy halk beszéd, vagy hangos szó. Alkalomadtán pedig — a helyzettől és más körülményektől függően — kiabálás, ordítás is. Hogy egy adott beszédhelyzetben milyen hangerő jellemzi a beszédet, az a beszélő érzelmeitől, szándékától is függ. A beszéd átlagos hangereje tehát rendszerint a beszédhelyzetet, valamint a beszélő érzelmeit, szándékait jelzi: a szituációt, az attitűdöt, ill. az érzelmet, a ráhatási szándékot. Ez az átlagos hangerő ugyanazt a szerepet tölti be, mint a hangterjedelem-tartomány részei közül az intonációs hangmagasság és hangterjedelem. Éppen ezért i n t o n á c i ó s h a n g e r ő n e k is nevezhetjük.

A barátságos, bizalmas beszéd (az intimitás) hangereje kisebb: halk a szövegmondás. A felfokozott érzelem, a heves indulat vagy az erőteljes ráhatás szándéka (magyarázat, meggyőzés szándéka, agitáció) növeli a hangerőt: a beszéd hangosabb lesz. A szerénység halk hangon szólal meg, a magabiztosság hangosan, határozottan, telt zöngével. A kérdés ismét halk; a düh vagy suttogó hangon vág, vagy ordít. (Vö. CSÚRY B.: i. m. MNyTK. 22: 4—5; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 183—280; DEME: MMNyR. II, 485—71; FISCHER S.: i. m. 231—2.)

3.2. Az intonációs hangerőhöz viszonyítva a beszéd folyamat során hangosabb, halkabb részek váltogathatják egymást a relatív hangerőn, a beszéd folyamat átlagos, intonációs hangerején belül annak megfelelően, hogy az egész kommunikációs folyamat során (a hallgató „visszacsatolására”) miként változnak az érzelmek és szándékok, a szituációk és attitűdök.

3.3. Ezeken a váltásokon belül — olykor velük együtt — jelentkeznek azok a h a n g e r ő v á l t á s o k, melyek az egész beszédművön belül figyelhetők meg, s a beszédmű egészéhez viszonyítva még mindig — viszonylag — nagyobb gondolati, logikai egységeket különítenek el. (Vö. CsÚRY B.: MNyTK. 22: 4—5; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama i. h.; DEME LÁSZLÓ: Nyr. 94: 275—6.) E nagyobb egységek írásbeli megfelelője a bekezdésbe foglalt szövegegység.

3.4. A további erőbeli váltások: hangosabb, halkabb megoldások, melyek most már főleg mondatnyi (vagy annál kisebb), ritkábban tagmondatnyi (vagy annál kisebb) nyelvi-logikai egységekre, hangsúlyszakaszokra, szólamokra terjednek ki. Ezek a váltások már az értelmi, logikai összefüggéseket fejezik ki. Ezért a váltásokat, helyüket rendszerint — a mondattípusoknak megfelelően — a mondat szerkezet határozza meg. Természetesen az ismert és az új, valamint a magától értetődő viszonyának megfelelően.

A közepes hangerőhöz viszonyított halkabb és erősebb megoldások g y a k o r i s á g a és v á l t o g a t á s a részben a mondattípusok szerkesztési módjának, megszerkesztettségének következménye. Az olyan szerző szövegének hangsúlyszólamok, aki szereti a közbevetéseket, a visszautalásokat, aki „feszített szerkezetű” (szimultán) mondatokat használ, gyakori a hangosabb, halkabb részek, a nagyobb és kisebb hangerővel kimondott részek váltogatása. Ezzel ellentétben az olyan szöveg megszólaltatásakor, melynek szerzője a folyamatosan gondolkodik, „hozzátoldó” jellegű (szukcessív) mondatokat ír, közbevetéseket kevésbé használ, ritkább a hangerő váltakozása, a dinamika egyenletesebb. Hasonló a helyzet annál a szövegnél is, melynek szerzője inkább az összetett mondattípust használja, mondatait „lineárisan” szerkeszti meg. A beszélő ugyanis a kisebb-nagyobb logikai, ill. szerkezeti egységeket (szókapcsolatokat, tagmondatokat) mondja az átlagos hangerőhöz viszonyítva hangosabban vagy halkabban. (Vö. DEME: NyFK. 215—24, MMNyR. II, 458—270, Nyr. 94: 275—6.) A beszéd kisebb-nagyobb részeinek hangereje a beszélő érzelmeit, szándékait, hangulatának, szándékainak a beszédtevékenység során bekövetkezett váltásait, változásait tükrözi, gyakran éppen a beszélgető partner reakciójának, „visszacsatolásának” következményeként.

3.5. A hangerő tartományának egy újabb rétegét jelenti a hangsúlyoknak (vö. FÓNAGY, A hangsúlyról. Bp. 1958. Akk. Nyelvtud.Ért. 18.) n y o m a t é k o k n a k e l o s z l á s i a r á n y a — részben a beszéd folyamat egészén, részben pedig a kisebb nagyobb hangerővel, a hangosabban vagy halkabban kimondott logikai, nyelvi, szerkezeti egységeken belül. (A „mit hangsúlyozunk” kérdésköre ez, melyet a kiejtés problematikájából a hangsúlyozás vagy helyes, magyaros hangsúlyozás címszava alatt szoktunk emlegetni.) (Vö. CsÚRY B.: i. m. MNyTK. 22: 5—6; DEME: NyFK. 215—24, MMNyR. II, 458—503, Műszaki Nyelvőr, 114—135, Nyr. 94: 275—6; FÓNAGY—MAGDICS, A nyomaték jelentésmeghatározó szerepe határozós szerkezetekben. NyK. 72: 97—117.) Arról az arányról van szó, hogy egy mondatnyi (vagy annál nagyobb) vagy kisebb nyelvi egységre hány és milyen hangsúly (mondat- vagy szakaszhangsúly, ill. fő- vagy mellékhangsúly, esetleg ritmikai hangsúly) esik; azokról az arányokról, melyeket a fő-, a mellék- és ritmikai hangsúlyok száma, gyakorisága, mennyisége között figyelhetünk meg.

Ez — főleg a reproductív stílusban — részben a mondat szerkezet, a nyelvi formába öntés következménye is. A „feszített”, bonyolult szerkezetű mondatokat ugyanis rendszerint túlzottan kell nyomatékolni. Ezért jellemző rájuk a sok hangsúly. A lineárisan szerkesztett (szukcesszív) mondatokat könnyen lehet értelmezni és mondani, ezért agyonhangsúlyozásuk ritkábban figyelhető meg. Attól is függ ez az arány, mennyi a mellérendelés, mennyi az alárendelés, milyen a szórend és a sorrend stb. (Vö. DEME, Szórendi problémák az értékező prózában. Műszaki Nyelvőr 1964, 114—135; MNyelv-helyesség 307—330.); Kinek is fogalmazunk? — Tiszatáj 1971. 856-62.) Ebben az esetben funkciója az értelmi-logikai momentum kiemelése, közvetítése.

3.6. A hangsúlyok ereje, száma részben független is lehet a mondatok nyelvi konstrukciójától. Ebben az esetben a nyomatékoknak, hangsúlyoknak, illetőleg helyüknek azon eloszlási aránya, hogy milyen mértékben esnek logikai szempontból hangsúlyos (helyesebben: kiemelendő), illetőleg hangsúlytalan (helyesebben: ki nem emelendő) helyzetben levő szó(tag)ra, az már a beszélő szándékától, ill. érzelmeitől függ. Éppen ezért a „rendhagyó” hangsúlyok a beszéd körülményeinek, az attitűdöknek, érzelmeknek, szándékoknak a kifejező eszközei.

Pl. a magyarázó stílusban jóval több az egyenlő erejű nyomaték, majdnem minden szóra esik egy hangsúly. Gyakori a mellékhangsúly és a ritmikai hangsúly is, valamint a szólam utolsó(előtti) szótagjának nyomatékolása. A csevegésben ritkábbak a hangsúlyok, de több az érzelmi hangsúly, vagy az ún. „rendhagyó” hangsúly, vagy az ún. „negatív hangsúly” (vö.: FISCHER SÁNDOR, A beszéd művészete 226—8), amikor logikailag indokolatlanul nyomunk meg egy-egy szót. (Természetesen nem szabad megfedkezünk arról, hogy a szöveg konstrukciója nagy mértékben függ a szöveg létrehozójának szándékától is. Tehát közvetett formában a nyomatékok eloszlása, aránya, ha szándékot fejez is ki, ismét csak a szöveg függvénye.)

3.7. A hangsúlyok eloszlásán belül nem közömbös a h a n g s ú l y o k n a k egymáshoz és a beszéd egészéhez viszonyított hangereje sem. A különböző súlyú nyomatékok részben a mondat logikai összefüggéseit, értelmi mondani- valóját emelik ki (fő- és mellékhangsúlyok; mondathangsúlyos, szakaszhangsúlyos és nyomatéktalan részek), s ebben az esetben a mondat szerkezetének a függvényei. (Vö. DEME: NyFK. 215—24, MMNyR. II: 458—503, Műszaki Nyelvőr 114—35, Nyr. 94: 275—6, MNyelvhelyesség 207—30; GATI J.: A versmondás 120—138.) Részben pedig beszélő érzelmeit, a beszéd folyamat különböző attitűdjeit fejezik ki.

Pl. a parancs, az intenzív ráhatás kivágó erejű hangsúlyt eredményez. A csodálkozásnál alig van nyomatéktöbblet stb. (Vö. FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 183—253; űrk., A nyomaték jelentésmeghatározó szerepe határozós szerkezetekben. NyK. 72: 97—117.)

3.8. Természetesen a beszélő hangerő-terjedelme is adva van egyénenként. A beszélő csak ennek határai között tud megszólalni, modulálni. A hallgató is tudomásul veszi — itt is újra meg újra — ezt a tényt. Az első szavak, mondatok elhangzása után meghatározza, kikövetkezteti, mekkora a beszélő hangerő-terjedelme, (erőtartomány), azaz, mikor beszél(het) a legnagyobb hangerővel, s mikor a leghalkabban. Megállapítja, hogy ezen a tartományon belül mekkora az az átlagos hangerő, melyen gondolatait közvetíti a beszélő. Kikövetkezteti, mekkora a beszélő alkatának, vérmérsékletének megfelelő hangerő, melyen az beszélni szokott. Kikövetkezteti azt a hangerőt, melyen a beszélő neutrális közlésben megnyilatkozik. Ehhez viszonyítja egyrészt azt az intonációs hangerőt, melyben a beszélő az adott beszédhelyzet során gon-

dolatait elmondja, másrészt a dinamikai (erőbeli) váltásokat, melyeknek célja és feladata a logikai összefüggések jelölése, kifejezése. Ezeken belül, de ezekhez viszonyítja a nyomatékok erejét (mely részben a logikum, részben az érzelem közvetítője), valamint a nyomatékok eloszlását, mely a beszélő érzelmeit tükrözi. Azaz az intonációs hangerőhöz viszonyítja, azokat a dinamikai formákat, melyeknek relatív változatai: az egyéniben realizálódó közösségi formák a beszélő megnyilatkozásában megszólalnak.

Az egyes erőbeli elemek jelentéseinek, a többi akusztikus elemmel való kapcsolódásuknak részletezését elhagyom, mint ahogyan elhagytam a melodikus jeleknél, elemeknél is a hasonló felsorolást. Csak annyit említek meg ismét, hogy a hangsúlyozás, mely a helyes, értelmes magyar beszédnek kétségtelenül az egyik legfontosabb része, a stílus és a beszéd egészének szemszögéből ismét csak egy kis része a felhasználható és kifejező zenei elemeknek.

4. A beszéd zeneiségének negyedik nagy részterülete a beszédtempó tartomány. Ide azok az akusztikus, helyesebben szólva: ritmikai tényezők tartoznak (vö. HEGEDŰS LAJOS, Beszédtempó-elemzések. Nyr. 81: 223–7; DEME: MMNyR. II, 515, 520, Nyr. 94: 276.), melyek — ismét csak egyéni adottságok — főleg az egyén vérmérsékletétől, temperamentumától, lelki-állapotától stb. függenek. Ez szabja meg ugyanis alapvetően az egyén átlagos (és alkalmi) beszédtempóját, mellyel érzelemmentes helyzetben ki lassabban, ki gyorsabban szokott beszélni. (vö. HEGEDŰS L.: i. h). Ez a tempó azonban megint csak nem állandó, mert a különböző beszédhelyzetekben, érzelmekben megváltozik: a neutrális közléshez viszonyítva hol felgyorsul, hol pedig lelassul, természetesen az egyéni realizálódás határai között, a kollektív érvényű és jelentésű formáknak megfelelően.

Idegesség, agresszivitás, határozottság például gyorsítja a tempót, bánat, határozatlanság, elgondolkodás nagy mértékben lelassíthatja az adott beszédtevékenység egészét.

Nem akarom a teljes rendszer bemutatása kedvéért részletesen kifejteni a tempó-tartományon is azt a gondolatsort, melyet a zenei elemek két tartományában bemutattam. Annyit mégis megemlítek, hogy az orgánumnak ebben a tartományában is megtalálhatjuk a korábban ismertettek megfelelőit.

4.1. Minden beszéd folyamatot egy bizonyos átlagos sebesség, átlagos tempó jellemez, ez az intonációs tempó. Ez rendszerint az adott szituációtól függ, annak felel meg, s az egész adott beszéd folyamaton végighúzódo szándékot, érzelmet jelzi, fejezi ki. (Vö. FISCHER S., A beszéd művészete 234—6; GÁTI J., A versmondás 120—28.)

4.2. Ezen belül az érzelmek, szándékok megváltozásának, hullámozásának megfelelően, azokat tükrözendő, az egyes logikai egységek elmondásának tempója is változhat, relatíve gyorsabb vagy lassabb lehet, mint az intonációs tempó.

4.3. Ugyancsak más-más tempóval különülnek el az egész beszédművön belül a nagyobb gondolati egységek, melyek írásban rendszerint külön bekezdést alkotnak.

4.4. A mondatnyi vagy annál kisebb nyelvi egységek újabb ritmikai változatosságot mutat(hat)nak, hiszen a mondatokon belül a logikai összefüggéseket, közbevetéseket általában tempóváltással (is) szoktuk érzékeltetni.

A közbevetéseket, maguktól értetődő részeket a mondatok átlagos tempójához viszonyítva felgyorsítjuk, a fontos részeket, a logikailag súlyos szavakat lassabban mondjuk ki. Tehát a dallamtartomány megfelelő részéhez, a hangfekvésekhez hasonlóan ez is nagyjából három fokozatot mutat. Magának a mondatnak átlagos, közepes tempóját; a beillesztett, közbevetett részekét, melyek egy kissé gyorsabbak, és a legfontosabb, kiemelt szakaszokét, melyek az átlagoshoz mérve némileg lassabbak. (Vö. DEME LÁSZLÓ: Nyr. 94: 276; WACHA IMRE: i. m. 24—5; FISCHER SÁNDOR: i. m. 234; GÁTI JÓZSEF: i. m. 120—38.)

4.5. A hangsúlyozásnak a nyomatékkaal kiemelt rész lassítása felel meg. (Vö. FÓNAGY IVÁN, A hangsúlyról Bp. 1958. AkK. NyelvtudÉrt. 18. sz. 73—4; DEME LÁSZLÓ: Nyr. 94: 276; NAGY ADORJÁN: Színpad és beszéd 43—8; WACHA IMRE: i. m. 15—7; GÁTI JÓZSEF: i. m. 75—154; FISCHER SÁNDOR: i. m. 234—6.)

4.6. A tempóról szólva ismét tisztáznunk kell egy olyan félreértést, mely rendkívül sok gondot jelent. Gyakran összekeverik — különösen a beszédképzésben és az előadóművészetben — a gyors tempónak a fogalmát a pergő, élénk ritmusával, valamint a lassú beszéd fogalmát a vontatottéval, egyenlőségjelet téve e kettő-kettő közé. Pedig a gyors és a pergő, élénk ritmusú beszéd között lényeges különbség van. Kísérletekkel, mérésekkel is kimutatható hogy a gyors tempó, a gyors beszéd (ha átlagos tempóját tekintve e g y e n l e t e s e n gyors) unalmasnak, vontatottnak, érdektelennek hathat. Hiába zajlik le rövidebb idő alatt, mint egy időben tovább tartó, de változatos belső tempójú beszéd. Gyakran pedig hajszaltság érzését keltheti. Az élénkséget, pergést tehát nem a gyorsaság, a „hadarás” adja, hanem az értelemnek megfelelő változatosság, az a tempójáték, melyben a gyorsabb és lassabb részek — természetesen a gondolatot szolgálva — szinte meglepően váltogatják egymást.

Említésre érdemes egyik-másik legutóbbi kísérletünk. Két szövegrészlet elmondási ideje rendkívül vontatott tempóval 3, illetőleg 6 perc volt. Megpergettük a ritmust, váltásokkal, szünetekkel oly mértékben, hogy már-már szinte túlzottan gyorsnak éreztük a visszahallgatáskor. Az időbeli különbség rendkívül nagy, mégis mindössze 20, illetőleg 30 mp volt (3 p : 2 p 40 mp, valamint 6 p : 5 p 30 mp). Egy másik alkalommal egy másik szövegnek egy gyors, de unalmas, lassúnak érzett szövegmondását vetettük össze az élvezetes, pergő ritmusúval. Az eredmény méginkább meglepte a hallgatókat. Az a szövegmondás, melynek ritmusát a hallgatók pergőnek érezték, időben tovább tartott, mint a meghajszolt, de mégis lassúnak tartott szöveg mondása.

5. A beszéd zeneiségének ötödik nagy részterülete a s z ü n e t e k t a r t o m á n y a. Megfigyeléseim szerint a szünetek használatában szintén megtalálható az a „hierarchikus” felépítés v. rendszer, melyet korábban a másik négy szövegfonetikai eszköznel felvázoltam. (A szünethasználat vizsgálata egyébként — a beszédtempóhoz hasonlóan — a legelhanyagoltabb területe a magyar mondatfonetikai kutatásnak.)

A beszédszünet tartományába azok a rövidebb-hosszabb „csend”-ek tartoznak, melyek idején (lélegzetvétel miatt v. egyéb okokból) a kommunikációs folyamat, ill. a beszédtevékenység megszakad. Ezek is a többi eszközhöz

hasonlóan egyéni adottságoktól függenek, s az egyéni beszédben átlagos hosszukat ismét csak egyéni adottságok szabják meg. Olyanok, mint például a beszélő tüdejének nagysága („levegő-kapacitása”) vagy az egyén vérmérséklete, temperamentuma, lelkiállapota, megfontoltsága stb.

A szünetek átlagos hossza a különböző beszédhelyzeteknek, az érzelmeknek és szándékoknak megfelelően a beszédfolyamat során (meg)változik. A neutrális közléshez viszonyítva időtartamban megnyúlhatnak vagy megrövidülhetnek az átlagos légzési szünetek. Ez a folyamat az egyéni realizálódás határai és lehetőségei között ismét csak kollektív érvényű és jelentésű formáknak megfelelően zajlik le.

Idegesség, agresszivitás, türelmetlenség, a felfokozott érzelmi állapot például rövidítheti az egyes szünetek időtartamát; a bánat, határozatlanság, elgondolkodás, a nyugalom, magabiztosság, stb. nyújthatja az egyes gondolatsorok elhangzása közötti esendeket (a lélegzetvétel vagy megnyugvás idejét). A sietés szándéka rövidítheti („levegőlopás”), olykor teljesen eltüntetheti a szüneteket (van aki belégzés közben is beszél), az időhúzás szándéka, a kényelem nagy és gyakori szüneteket eredményezhet. Stb.

5.1. Minden beszédfolyamat egészére jellemző egy bizonyos átlagos szünethossz, az *intonációs szünethasználat*. Ez rendszerint az adott szituáció függvénye és a beszédfolyamat egészén végighúzó szándékokat, érzelmeket, illetőleg a beszéd jellegét (élőszó, felolvasás, reprodukzív stílus) jelzi, fejezi ki.

Pl. az időhiány, sietés, ideges légkör rövid szüneteket eredményez. A magyarázó szándék hosszabb szünetekkel jár; hasonlóképpen a rábeszélés, a meggyőződés szándéka is, mely a hosszabb szünetekkel gondolkodási alkalmat teremt a beszélő és hallgató számára egyaránt. Az élőszó szünethasználatát változatosabb, a felolvasásé egyenletesebb.

5.2. Az intonációs szünethasználaton belül az érzelmek, szándékok megváltozásának, hullámvászásának, illetőleg a beszéd jellegének megfelelően, azokat tükröződő ismét változhat: rövidülhet, nyúlhat a szünetek hossza, száma pedig csökkenhet vagy gyarapodhat.

Pl. síma lélegzetvételi szünet nyelvi-logikai egység határán, vagy esetleg a nyelvi-logikai egység megtörése árán (élőszóban). Hosszabb-rövidebb szünet a mondat v. gondolati egység („bevezetés”) végén, közbevetés előtt és után stb., vagy ezek elhagyása az érzelmek áradása következtében. (Vö. DEME L.: MMNyR. II, 518—22; NAGY A.: Színpad és beszéd 47, 67, 139—41). Vagy: változatos szünethosszak az élőszóban (gondolkodási vagy hatásszünet) vagy egyenletesebb szünethasználat (a kifejezés rovására) a felolvasásban stb. (Vö. FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama i. h.)

5.3.—4. A nagyobb gondolati-logikai egységeken belül meghúzó szünetek helye és száma is kifejező lehet. Bár itt a szünethasználat már a nyelvi megformáltság függvénye, ennek ellenére is szaporodhat vagy kevesbedhet a szünetek száma (a beszéd egybesodró lendülete következtében, ill. tagolt-sága miatt). Jelezhetik a szünetek (vagy a szünetpótlók!) a beszéd logikai-nyelvi egységeinek határát és kapcsolódását, így a szólások, nyelvi frazeológiai egységek, mondatok, gondolati egységek határát, a közbevetést (szünetpár, előszünet, utószünet). Ezeket azonban összemoshatja a beszéd egybesodró lendülete. (Vö. DEME: MMNyR. II, 518—22; FÓNAGY—MAGDICS, A magyar beszéd dallama 11—20.)

Pl. az élőszóban a logikai-nyelvi egységek határán általában többször siklik át szünet nélkül a beszéd, mint a reprodukzív stílusban vagy a felolvasásban. Ez utóbbiban

pl. általában a mondatot kapcsoló kötőszók (*és, hogy, aki, amely* stb.) előtt, míg az élőszóban rendszerint — vagy legalábbis gyakrabban — utánuk tartunk szünetet. Hasonló helyzet a közbevetéseknél is. (Vö. FÓNAGY—MAGDICS, *A magyar beszéd dallama* 11—20; DEME: *Nyr.* 94: 276; MMNyR. II, 518—22.)

5.5. E kisebb nyelvi egységeken belül figyelhetjük meg a hangsúlyozásnak, a „kiemelésnek” megfelelő hatásszünetet vagy előszünetet, melynek segítségével egy-egy fontos szó súlyát adjuk meg. (Vö. DEME LÁSZLÓ: MMNyR. II, 519, *Nyr.* 94: 276; WACHA IMRE: i. m. 15—6; NAGY ADORJÁN: i. m. 43—8.)

IV

1. Ha a kérdéskört más irányból, a beszélő és a szöveg szempontjából vizsgáljuk, röviden így foglalhatjuk össze az eddig elmondottakat:

1.1. A hallgató a beszélő orgánumának általános jellemzőihez (átlagos hangszín, átlagos hangmagasság, mint a beszéd átlagos, intonációs magassága és hangterjedelme, átlagos hangerő, átlagos beszédtempó, a légzési szünetek átlagos hossza) viszonyítja az akusztikus (stílus)jegyeket, akusztikus jeleket, melyek — újra hangsúlyozom — az egyéni sajátosságokban, tulajdonságokban realizálódnak. Ezek egyrésről kollektív és egyben konvencionális jelek, amelyeknek — másrésről — kollektív és konvencionális „jelentésük”, tudattartalmuk van. A beszélő a lehetséges variánsok közül választja ki őket az értelemnek, érzelemnek és akaratnak (közlési szándéknak) megfelelően. E három tényező hatására él velük (a spontán beszédtevékenység közben ösztönösen, a reprodukzív stíluson belül — pl. a színjátszásban, próza és versmondásban — többé-kevésbé tudatosan).

1.2. E három tényező — s közülük főleg az érzelem és a szándék — szabja meg, hogy a beszélő hangszínezet-tartományán belül milyen színezetű hangon szólal meg s beszél az adott beszédhelyzetben (intonációs hangszín), s ezen belül milyen módon és mértékben színezi a hangját. (Lágyítja, keményíti, fényessé teszi hangszínét, fedi, világosítja, sötétíti, élénkíti, tompítja, rekedtté teszi hangját; gombócoz, öblösít stb.) Az átlagos hangszín, az „érzelemmentes” közlés hangszínezetéhez viszonyítva, a szituációnak, az attitűdöknek és a szándéknak, érzelemnek a hatására megváltozik, és így jelzi az attitűdöket, szituációkat az adott beszédhelyzetben.

1.3. Az értelem, érzelem és a közlés szándéka határozza meg azt is, hogy a hangterjedelm-tartományon belül az átlagos hangmagasságához és hangterjedelméhez viszonyítva, milyen intonációs magasságban szól a beszélő az adott beszéd-szituációban.

A magyarázat, az intenzív ráhatás szándéka pl. megemeli az átlagos hangfekvést; a szerénység, a gyengéd érzelem kifejezője mélyebb fekvés.

A három szempont azt is meghatározza, hogy az átlagos hangmagasságon belül még milyen relatív hangmagasságokban szól, mozog a beszéd, s e hangmagasságokon belül hány fekvést vagy hangközt használ: beszédében milyen

gyakori a fekvésváltás (az érzelem és értelem hatására, ill. vmely hangulatnak kifejezésekor).

Az értelem és a közlési szándék (akarat, cél) függvénye az, hogy a fekvéseken belül a közlő milyen lejtésformákkal él. — Az érzelem és szándék következménye az, hogy e lejtésformákon belül mekkora a lejtés tágassága, mekkorák a lejtés hangközei, azaz mekkora terc, kvart, ill. ezeknél nagyobb, pl. szext vagy kisebb pl. szekund) a lelépések és a szökések nagysága. Ezek az attitűdök és szituációk jelzésére szolgálnak.

1.4. A hangerő tartományában is az értelem, érzelem és szándék határozza meg, hogy a beszélő átlagos, szokásos hangerejéhez viszonyítva az adott beszédhelyzetben milyen intonációs hangerővel szól az egész beszédtevékenység, közlésfolyamat során (a szándékának, ill. érzelmének megfelelően).

Minél hevesebb ugyanis az érzelem, minél intenzívebb a ráhatás szándéka, annál inkább nő a hangerő, annál hangosabb lesz a beszéd. A gyengéd, finom érzelmeket halkabb beszéddel szoktuk kifejezésre juttatni.

Ugyancsak e hármasszemponthatározza meg, hogy a beszéd-folyamatok során él-e a beszélő a hangerő váltásaival: az értelmi összefüggések megvilágítása érdekében mond-e bizonyos részleteket, gondolati, nyelvtani stb. egységeket nagyobb vagy kisebb hangerővel, azaz hangosabban vagy halkabban.

Az értelem, illetőleg az attitűdök jelzésére, az érzelem kifejezésére bizonyos értelmi egységeket (szerkezeteket, szókapcsolatokat) nagyobb hangerővel emel ki; a kevésbé fontos részeket, közbevetéseket, a kevésbé lényeges vagy lényegtelen mondatrészeket, a lényegtelen magyarázatokat, magától értetődő megjegyzéseket lehalkítja, halkabban mondja.

Ugyancsak a fentebb emlegetett szempontok determinálják azt is, hogy a beszéd-folyamat egészének viszonylagos erején, és a hangerőbeli váltásokon belül milyen gyakoriak és milyen erősek a nyomatéki hangsúlyok a beszéd-folyamat egészét és az egymáshoz való viszonyukat tekintve.

A magyarázó és agitatív jellegű beszédben a hangsúlyok erősebbek, kivágóak: gyakran eluralkodnak a hanglejtés felett, elnyomják azt, bizonyos protokollszerű szövegekben — akár előszóbeliek, akár felolvasottak, — szinte minden tartalmas szóra esik egy hangsúly, s a hangsúlyok, nyomatékok ereje szinte egyforma. Gyakori, de finoman árnyalt hangsúlyokat figyelhetünk meg a versmondásban.

1.5. Hasonló a helyzet a tempóterjedelm tartományában is. Az említett három determináns szabja meg, hogy milyen az egész beszéd-folyamat tempója. Hogy az átlagos egyéni beszédtempóhoz viszonyítva (a szituációkban, az adott beszédhelyzetekben) gyors-e vagy lassú-e az intonációs tempó, az elsősorban az érzelem és a szándék határozza meg.

Az idegesség, türelmetlenség például fokozza a tempót, a közömbösség lassítja, az intenzív ráhatás szándéka hol gyorsítja (így pl. a figyelem elterelésének célja, az agitáció, rábeszélés), hol pedig lassítja (pl. a magyarázó, megértető szándék stb.).

Az intonációs tempón belüli váltásokat, azaz egy-egy részlet, szószervezet, esetleg mondat, tagmondat lassúbb vagy gyorsabb tempóval történő kimondását a beszéd-folyamat mondatain, logikai egységein (bekezdés) belül az értelem határozza meg (a mondanivaló világos tagolása érdekében).

1.6. A szünet-tartományban inkább az értelem határozza meg az egész beszéd folyamatra jellemző hosszúságú szüneteket, bár ezeknek hosszát az adott beszédhelyzetben az érzelem és az attitűd is determinálhatja.

Izgatott, türelmetlen, gyors beszédben általában rövidebbek a szünetek, a kapkodott levegővétel. Hasonló szünehosszak jelzik az agitatív szándékot stb. is. Az elgondolkodás, töprengés hosszabb szünetekkel jár, a nyugalmat, olykor a közömbösséget az egyenletesen eloszló, egyforma szünetek tükrözik.

Az általános — tagoló stb. — szünetekhez viszonyítja a hallgató azokat a szünetváltásokat, a légzési szünethez képest hosszabb vagy rövidebb csendeket, amelyekkel a beszélő az értelem kiemelése érdekében, az attitűd jelzésére az egész beszéd folyamaton belül él (kiemelő vagy hatásszünet, tördelés, tagolás stb.).

2. A fentiekben (II—IV.) elmondottakat a 96—7. lapon foglaljuk össze táblázatban.

V

1. A fentiekben elmondottak a szövegfonetikai eszközök egy-egy tartományának belső tagozódását, az alkotóelemek kapcsolódását és belső összefüggéseit mutatták be. Néhány utalástól eltekintve nem érintették azt a nem kevésbé fontos kérdést, hogy a bemutatott eszközök miképpen kapcsolódnak egymással mind (szokásos és egyéni) realizációjukban, megjelenési formájukban, mind pedig funkciójukban. (Bizonyos összefüggésekre és funkciókra a szokott együttes megjelenésekre a mellékelt táblázatos vázlatban a vízszintes és függőleges tagolással próbáltam utalni; ilyen kapcsolódásokat bemutat FÓNAGY—MAGDICS A magyar beszéd dallama c. tanulmánykötete is. I. m. 138—260.) Megfigyeléseim, tapasztalataim szerint a szövegfonetikai eszközökre is érvényes az, amit a szavak hangsúlyozására (szerintem helyesebben: kiemelésére) nézve NAGY ADORJÁN mond Színpad és beszéd c. könyvében (43—8 és kk), hogy ti. a kiemelés négy eszköze: a nyomaték, melódia, tempó és szünet rendszerint együtt jár, de gyakran helyettesítheti egyik a másikat. Magam ennek az elvnek a megvalósulását a szó szerkezetek kiemelésének módjában is megfigyeltem, leírtam, s mint a „dominancia-eltolódás elvét” emlegettem a Kazinczy kiejtési versenyekről írt bírálatomban (i. m. 15—6., vö. még uo. 11—8 és 23—5.). DEME LÁSZLÓ már 1962-ben a leíró nyelvtannak a mondatfonetikával foglalkozó részeiben (MMNyR. II, 458—521. kk: 515—7) szintén utalt hasonló tényezőkre. 1970-ben, említett tanulmányában, a mondatfonetikai eszközök (hangsúlyozás, hanglejtés, beszédtempó, szünetek) összefüggéseiről pedig — már mintegy továbbmutatva a szövegfonetika felé — a következőket írja:

„Azt tapasztaltuk: a mondatfonetikai eszközök használatában természetes alapállás a négy eszköznek együttes jelentkezése, azaz konkomitanciája. Az átlagmagasság, az átlagtempó és az átlagszünet sorsa a beszédben összekötődik egymással, s nem utolsósorban az átlagos hangerővel. A négy sajátosság — legalábbis eredendően — együtt szolgálja a kiemelést és a süllyesztést; azaz konkomitáns természetű.” ...

Az elhangzó beszéd szövegfonetikai elemeinek rendszere és funkciói

Orgánium		Beszédmű (vmely szöveg egésze)	A szöveg nagyobb és kisebb egységeinek határjelzése	Típusos kifejező eszközök a mondat egészében	Alkalomszerű kifejező eszközök
1. Hangszínezet, hangminőség	Átlagos hangszínezet	Intonációs hangszínezet	A hangszínezet váltásai nagyobb egységekben	A hangszínezet váltásai: hangszínezés	Hangszínezés kisebb egységekben
2. A hang(magasság)-terjedelem tartománya	Átlagos hangmagasság, hangfekvés és hangterjedelem	1. Intonációs hangmagasság és hangterjedelem	3. Magassági váltások nagyobb egységekben: gondolati egység bekezdés: magassági és hangterjedelmi váltások	5. A lejtés formája, tendenciája: ereszkedő, emelkedő-eső, lebegő stb.	6. A lejtés tágassága, a hangközök nagysága: a lelépések, záruk hangterjedelme: szekund, terc stb.
		2. Váltások az érzelmi változásnak megfelelően kisebb egységekben	4. Váltások kisebb egységekben: mondat, szókapcsolat, tagmondat, közbevetés: magas-, közép-, mélyfekvés	A lejtés jellege: kiénekel, nagy ívekben mozgó stb. volta (vö. Fónagy – Magdics, A magyar beszéd dallama)	
3. A hangerő ₂ tartománya	Átlagos hangerő	1. Intonációs hangerő	3. Erőbeli váltások nagyobb egységekben	5. A hangsúlyok, nyomtatékok gyakorisága, eloszlása: a fő-, mellék-, ritmikai hangsúlyok aránya	7. A hangsúlyok, nyomtatékok egymáshoz viszonyított ereje, ezek aránya
		2. Váltások az érzelmi változásnak megfelelően kisebb egységekben	4. Hangosabb, halkabb megoldások kisebb egységekben	6. Helyük a mondatokban, szavakban, szókapcsolatokban stb.	

4. A beszédtempó tartománya	Átlagos beszédtempó	1. Intonációs beszédtempó	3. Tempóváltások nagyobb egységekben	5. A nyomatékkaal kiemelt részek lelassítása	7. A beszéd irama: a lendület egybesodró jellege
5. A beszédszünetek tartománya	Átlagos szünethossz, légzés	1. Intonációs szünetek: kapkodás, nyugodt légzés	3. A szünetek helye, száma, hossza	6. Ezek aránya a gyorsabb részekhez	6. A beszéd vontatottsága, tördelés, hatásszünetek, gondolkodási szünet, a szünetek számának aránya
Egyéni s egyben egyedi sajátosságok	Funkciók	2. Váltások az érzelmi változásoknak megfelelően	4. A szünetek helye, száma, hossza	5. Kiemelő szünet hatásszünet	
		2. Váltások az érzelmi változásoknak megfelelően	4. A szünetek váltásai a mondatban: tagoló szünet, szólamhosszak, a beszéd egybesodró jellege		
		Egyéniben realizálódó kollektív formák, kollektív jelentéssel			
		A szituáció, az érzelem, a szándék jelzésére, a beszéd jellegének kifejezésére, az egész beszéd folyamatban	Az értelem, logikum jelzésére a logikai egységeknek megfelelő nagyobb szövegegységekben, ill. kisebb nyelvi egységekben (pl. mondat)	Az értelem, logikum, szándék jelzésére mondatnyi v. szókapcsolatnyi egységekben	Az érzelem, szándék és attitűd jelzésére, a beszéd jellegének kifejezésére
A kollektív formákból való választást mindig az értelem, érzelem, szándék határozza meg					

„A konkomitancia ma már csak a lapállás [a kiemelés tőlem — W. I.]. Ez azt jelenti: a négy elem együttes jelentkezése szokásszerű ugyan, de nem föltétlenül szükségszerű. Az együtt jelentkező négy mondatfonetikai sajátosság nem mind főfunkciós, s így indokolt esetekben elválik a t n a k egymástól. Együttjárásukkal a nem főfunkciósok úgylis csak másodlagos biztosítókként vannak jelen. . . . [A] mondatfonetikai sajátosságok [tehát] alaptermészetüknél fogva konkomitánsak, azaz együttjárók . . . , de különleges árnyalatok jelzésére nemcsak hogy szétválhatnak, hanem alternatívé, azaz egymást váltogatva, egymást helyettesítve is megjelenehetnek.” (Nyr. 94: 277—8).

Mindezek — meggyőződésem és megfigyeléseim szerint — még fokozottabb mértékben érvényesek a bemutatott szövegfonetikai eszközök használatára, melyeknek nagyobb száma, bonyolultabb tagozódása és az egyén orgánumatól, előadói egyéniségétől (vö. DEME: Nyr. 94: 278) függő realizálódása még több variációs lehetőséget ad. Ezért e kérdéskör vizsgálata, éppen az elhangzó beszéd akusztikus stílusának vizsgálata szempontjából — megterjedelmi okokból is — külön tanulmányt érdemel. Különösen azt érdemel akkor, ha a szövegfonetikai eszközök vizsgálatával párhuzamosan figyelembe vesszünk olyan tényezőket is, mint pl. a légzésmód, a hangadás módja, az artikulációs folyamat egészének jellege, az egyes beszédhangok képzése, a hangkapcsolatok kiejtése stb. Ezek ugyan szigorúan véve nem szövegfonetikai eszközök, de az elhangzó beszéd jellegét, stílusát tekintve a stíléma szerepét tölthetik be. A magyar nyelvjárást pl. még ma is főleg fonetikájuk, hangképzésük alapján vizsgálja, rendszerezi a nyelvtudomány. Kevés kivételtől eltekintve a nyelvjárási monográfiákban alig kap helyet a nyelvjárást mondatfonetikájának olyan jellegű leírása mint amelyet pl. CSÜRY BÁLINT sokat idézett művében (MNyTK. 22.) vagy MAGDICS KLÁRA A magyar nyelvjárást összehasonlító hanglejtésvizsgálatainak első tanulságai (MNy. 60: 446—62.) c. tanulmányában olvashatunk.

Visszatérve a szövegfonetikai eszközök vizsgálatának és rendszerezésének kérdéseihez: a bemutatott rendszer nem spekulatív rendszer, hanem hét év megfigyeléseinek, tapasztalatainak rövid summázása. Olyan megfigyelések eredménye, melyek az élőlészóra, az elhangzó beszédre irányultak: minden hangos szóbeli megnyilvánulásra, kezdve a gyermekek gügyögésétől, gögicselésétől, szó nélküli, csak melódiával kifejezett gondolataitól, diákokon, közéleti szereplőkön, riportalanyokon, riportereken, színészekén át a bemondókig, beleértve a mindennapi élet mindennapi embereinek mindennapi megnyilvánulásait és az ünnepélyes megszólalásokat egyaránt.

2. Csak a szövegfonetikai eszközök fentebb bemutatott rendszere segítségével lehetett felismerni, elkülöníteni, s lehet majd meghatározni, leírni az élőlészónak, az elhangzó beszédnek, az elhangzó nyelvnek mint megnyilatkozási formának olyan nagyobb és kisebb, nemcsak a kusztikus szempontból, hanem a hangképzés, szóhasználat, mondatszerkesztés szempontjából is elkülönülő kategóriát, melyeket eddigi ismereteink, megfigyeléseink alapján vázlatosan a következőképpen osztályozhatunk:

2.1.1. Az élőlészó, a spontán, kötetlen beszéd, azaz annak a szövegnek és szövegfonetikai formának az együttese, mely gondolataink születésekor vagy gondolatban előre megfogalmazott közölnivaló elmon-

dásakor hangzik el. Olyan helyzetben tehát, mikor a gondolkodás és a beszéd egy időben megvégeződik, vagy az előbbi csak rövid idővel — csak pillanatokkal — előzi meg az utóbbit. A beszéd tehát semmiképpen sem leírt szöveg (szószerinti) megismétlése. Más szóval: a szöveg megalkotása és produkálása (a szövegalkotás és a produkció) szimultán; szinkron folyamatban zajlik le, szinkron tevékenység.

2.1.2. A felolvasás az előbbinek ellenpólusa. Tulajdonképpen nem más, mint (egy) olyan szövegnek a hangos elmondása, melyet vagy a beszélő, vagy más valaki már korábban papírra vetett. A beszélő pedig — akár a saját gondolataiként, akár más véleményeként, más gondolataiként tolmácsolja is a szöveget — nem is akarja azt érzékeltetni, hogy szimultán, szinkron tevékenységet folytat, hanem csak azt jelzi, hogy ő szó- és betűszerint hangosan közli hallgatóival a papírra vetett gondolatokat, mintegy „idézi”, „ismerteti” azokat. Hanggal is kifejezi, hogy a szöveg megalkotása és elmondása között időbeli különbség van, tehát a szövegalkotás (akció) és a szövegmondás (reprodukció) aszinkron folyamat. S esetleg azt is, hogy a szöveg nem az ő alkotása, hanem másé. Legfeljebb annyit éreztet, hogy egyetért-e vagy nem a szövegbe foglalt gondolatokkal.

2.1.3. A reproduktív vagy interpretatív beszéd előre, a beszélő vagy más által megalkotott, leírt (elmondásra szánt) szépirodalmi vagy egyéb szövegnek olyan jellegű szó szerinti megszólaltatása, előadása, mellyel a beszélő — akár papírról „olvasva” mondja el a beszélő, akár a szöveget „betanulva”, „fejből” — azt az illúziót akarja kelteni, hogy az elhangzó szöveg közvetlen beszédtevékenység, spontán beszéd terméke, eredménye. Azaz úgy akar beszélni, mintha a szövegalkotás (akció) és a szövegmondás, beszélés (reprodukció) szinkron, szimultán folyamat lenne, noha a két művelet nem egyidejű, hanem különböző (aszinkron) folyamatban zajlik le. Érvényes rá, amit HEVESI SÁNDOR ír a színészi mesterségről: „A színész azért tanulja be szerepét, hogy azt ne lássák betanultnak, hanem úgy lássák, mintha a szavak a pillanat hatása alatt, a helyzet kényszerében jutnának eszébe.” (A színjátszás, a rendezés művészete. Idézi Kürthy György: Derű a deszkán Bp. 1967. 55.) Ebből az is következik, hogy a stíluskategóriának az is fő jellemzője, hogy a szövegmondó úgy interpretálja a szöveget, a művet, mint a saját gondolatait (pl. színpadi mű szereplőjeként: „Én vagyok Bánk, én vagyok Felicián”), vagy ha ez lehetetlen (pl. versmondáskor), úgy mondja a szöveget, hogy éreztetni: teljesen azonosul vele, lelkileg, értelmileg, érzelmileg átéli, segítségével a saját gondolatait is kifejezi. Vagy — nem a szöveggel, hanem a szöveg alkotójával azonosul, az alkotó szólal meg az ő hangjával. — Természetesen ilyenkor a hallgatóság is „belemegy a játékba”. — Ebbe a fő stíluskategóriába, mely eléggé átmeneti kategória az előző kettő között, az előadói, a színészi munka (versmondás, prózamonddás, konferálás, színjátszás) valamint a rádiós „prózai” műfajok tartoznak vagy tartoznának bele.

2.1.4. A „fél-reproduktív” beszéd az a beszédtevékenység, mely egy — rendszerint az előadó által korábban és részletesen megfogalmazott, elmondásra szánt és írt szövegen alapul. A szövegmondó azonban nem ragaszkodik mereven, szó szerint ehhez az előre rögzített szöveghez, hanem a beszéd hevében egyes részleteit szó szerint idézi: elismétli, más részleteit átalakítja, s csak a szöveg mögött meghúzódó tartalomhoz hű, azt mondja el

más szavakkal. Ismét más részleteket elhagy vagy kiegészít, sőt olykor teljesen újakkal pótol. A beszédtevékenység során tehát az akció, a szövegalkotás hol megelőzi a reprodukciót, a szövegmondást (tehát az akció és reprodukció nincs szinkronban), hol pedig egybeesik a kettő (az élőszóhoz és a spontán beszédhez hasonlóan szinkronban van, szimultán zajlik le a szövegalkotás és a szövegmondás). — Tudományos és tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő előadásokon lehetünk tanúi ilyen beszédtevékenységnek. Ilyenek a rádióban a kettőtől-hatig típusú műsorok összekötő szövegei, ilyenek bizonyos kvíz-műsorok, vetélkedők összekötő szövegei, kívánságműsorok stb.

2.2. Ezen a három (illetőleg négy) fő kategórián belül, mely akusztikailag és fogalmazás tekintetében — azaz az akusztikus és a nyelvi stílus tekintetében — eléggé erőteljesen különbözik egymástól — több olyan kisebb kategóriát, stílusréteget kell elkülönítenünk, de most már elsősorban a beszéd akusztikumát véve figyelembe, melyek a beszéd jellegét, stílusát megadják. Anélkül, hogy ezek között — még napjainkban — rangsort akarnánk felállítani, elkülöníthetjük egymástól az alábbi stílusrétegeket, ill. beszédrétegeket. Ezek jellegükből adódóan valamilyen egységet alkotnak az egész magyar kiejtésen, beszéden belül. (Vö. némileg másképpen, DEME, Nyelvi és nyelvhasználati gonjainkról 37-8, 72-3.)

2.2.1. Az igényes, irodalmi nyelvi kiejtés és beszéd rétege, ill. stílusa, mint a legválasztékosabb, legigényesebb kifejezési formája a szóbeli megnyilatkozásnak. Ez egyben (elvi, elméleti) megtestesítője is az egész magyar nyelvterület és nyelvközösség beszédideáljának, hallgatólagos mintája a helyes és szép magyar beszédnek. Színészek, előadóművészek (próza és versmondók), rádió és tévébemondók beszélnek, valamint kiváló szónokok.

2.2.2. A közlő próza rétege és stílusa az előbbinek széleskörű megvalósítása (bizonyos mértékig szürkébb, színtelenebb, de még mindig nagyon igényes változata). Tendenciájában az egész magyar nyelvterület kiejtését egységesítő beszédmodor. A művelt, anyanyelvi és beszédkultúrával a gyakorlatban is rendelkező emberek (rádió és tévébemondók, riporterek, közéleti személyek, beszédükre adó tanárok, szakelőadók stb.) beszélnek, főleg akkor, ha kiejtésükre vigyáznak vagy igényes környezetben folytatnak beszédtevékenységet.

2.2.3. A köznyelvi beszéd rétege, ill. stílusa, a mindennapi élet nagyon változatos (sok változatot tartalmazó) beszédmodora, mely a közlő prózai stílusnál kevésbé igényes. A művelt, átlagos vagy annál valamivel magasabb anyanyelvi műveltséggel rendelkező igényes emberek beszélnek. Az akusztikus stílusnak az a rétege, melyet a nagyvárosokban élők művelt (egyetemi végzettségű), igényesen beszélő iskolázott rétegeinek tagjaitól (tanár, tisztviselő, funkcionárius stb.) a mindennapi beszédtevékenység során (vagy rádióban riportalanyként) hallhatunk (ha nem „nyilatkoznak”).

2.2.4. A regionális köznyelv vagy nyelvjárásias színezetű „ízese” beszéd rétege, ill. stílusa. A nagyobb vidéki városok iskolázott, művelt rétegének beszéde. Közel áll a közlő-prózai beszédhez, illetőleg a köznyelvi beszédhez. Annak nyelvjárásos elemekkel színezett változata. Főleg a nyelv-

járások hangállománya színezi (erőteljesen) (*e—ë* erőteljesebb megkülönböztetése, enyhe *ö*-zés, *i*-zés, a rövid *i*, *u*, *ü* használata köznyelvi hosszú helyett stb.), de megfigyelhetjük a nyelvjárási eredetű hanglejtési formákat is. Vidéki városok lakóitól hallhatjuk mindennapos életük bármely természetes pillanatában.

2.2.5. Nyelvjárás, ill. nyelvjárásias beszéd, a vidéken, falun, vidéki kisvárosokban élő, nem köznyelvet beszélő emberek, illetőleg a nagyobb nyelvjárási területek, tájegységek lakóinak jellegzetes és jellemző beszédmodora. Elsősorban hangállománya (erőteljes *ö*-zés, *i*-zés, diftongusok használata stb.), hanglejtése és beszédtempója, olykor hangfekvése jellemzi és különíti el az előbb említett kategóriák akusztikai jellegzetességeitől. Beszélői paraszti származásúak vagy parasztemberek, ill. paraszti származásukra büszke, azt nyilvántartó, beszédsajátságukat (tudatosan) őrző emberek.

2.2.6. A provinciális jellegű, erőteljesen, túlzóan táji színezetű beszéd. Ez az előbbinek pongyolább, igénytelenebb változata. Kisebb nyelvterületekre, kisebb, zártabb csoportokra jellemző beszédmodor, melynek közös sajátja a nyelvi (és tartalmi) igénytelenség.

2.2.7. Vulgáris vagy pongyola stílus, jelleg. A legigénytelenebb beszédmodor. Azok beszélnek, akiknek teljesen hiányzik anyanyelvi és beszédkultúrájuk, vagy pedig semmibe veszik ezt, s beszéd és gondolkodás közben semmilyen igényt nem támasztanak önmaguk iránt, s hallgatóikra sincsenek tekintettel. Képviselői az egész magyar nyelvterületen megtalálhatók.

Ezek a beszéd jellegét meghatározó, illetőleg abból adódó stíluskategóriák, stílusrétegek, stílusjelenségek csak több-kevesebb pontossággal határozhatók és különíthetők el egymástól. Az egyes rétegek jellegzetességei, jellemzői ugyanis sokszor keresztezik, fedik egymást. Átszövődnek, át-átjátszanak egymásba. Elemeik több kategóriának, stílusrétegnek is részei lehetnek. Egyrészt azért, mert ezek az elemek több arcúak, több jelentésűek, másrészt pedig, mert az egyes elemek — önmagukban vagy többedmagukkal — színező elemként vagy a beszélő egyén egyéni sajátosságaként, jellegzetességeiként bármelyik stíluskategóriában felbukkanhatnak.

2.3. Ezeket a még mindig elég nagy stíluskategóriákat és stílusrétegeket keresztezhetik, illetőleg a beszéd jellegét tovább színezhetik, tovább „rétegezhetik” egyéb, az akusztikumban is megnyilvánuló nagyobb hatások, tendenciák. Egyrésztől olyanok, mint az igényességre (nyelvi, kiejtésbeli igényességre), választékosságra való törekvés, a finomkodás, a bizalmasság, a családiasság, a pongyolaság és végül a nyelvi igénytelenség vagy közömböség.

Ezek főleg az elhangzó beszéd külső körülményeiből, a (helyhez, időhöz, környezethez, hallgatósághoz, beszélőpartner(ek)hez való viszonyból), valamint a mondanivalóhoz való viszonyból adódhatnak.

Színezhetik, „rétegezhetik” a beszédet akusztikuma tekintetében másrésztől az olyan hatások, tendenciák, melyek a beszélő szándékából, (a beszédtevékenység céljából), a gondolatok megfogalmazásából vagy a beszélőnek az elmondott (elmondandó) szöveghez, a szöveg céljához való

viszonyából adódnak, — esetleg attól függenek, mi a beszélő célja hallgatóságával.

Színező és sajátos beszédmodort kialakító tendenciák még az olyan — bizonyos mértékig már az egész beszéd folyamaton végighúzódo — é r z e l m i — é r t e l m i — s z á n d é k i hatások is, mint a szenvtelenség, közömbösség, tárgyilagosság, együttérző és egyetértő ellenszenv, azután a könnyedeskedés, a könnyedség, a magyarázó, meggyőző szándék vagy éppenséggel a „pletykálkodhatnék”.

Ezekbe a beszéd jellegét, általános stílusát megadó — egymás alattfelett elhelyezkedő vagy nemegyszer egymással többszörösen összekeveredő rétegekbe ágyazódnak bele — további „színezékként”, de az egész beszéd folyamat összképét, jellegét csak kis mértékben módosítva, a beszéd folyamat kis vagy kisebb részeiben (olykor egy-egy szóban, szókapcsolatban, mondatban — vagy írásképre lebontva — bekezdésnyi szövegben) jelentkező akusztikus elemek, finom intonációs és egyéb váltások, melyek az érzelmeket, attitűdöket tükrözik: a bánatot, örömet, vidámságot stb.

WACHA IMRE

System and Relations of Text-phonetic Means in Audible Speech

In the course of research of related speech, phonetics deals first of all with formation of sound and with sentence-phonetic means. Usually the sentence — the highest form in the sphere of language constructed adequately for communication — is considered as the largest unit of research. Nevertheless, the study of sentence-phonetic (prosodical) means does not present a sufficient basis for research into the nature and style of audible speech. It can only be approached from a larger unit, the text, the totality of s p e e c h w o r k. In this matter, the sentence appears as a part of a greater totality, a part of text. As a consequence, the mere study of sentence-phonetic means is not enough for an investigation in the nature and character of audible speech; it should be extended to t e x t - p h o n e t i c means and their relations as well.

Speech — based on the musical-signs of language — in accordance with collective tendencies is related always by individual realization. So its basis and source of research is the voice of the individual. This can be reduced to the following components: 1. tone-colour or tone-quality, 2. speed of speech, 3. voice (pitch) range, 4. volume range, 5. frequency of pause. In the language, as in the range of signs of a collective production an acoustic „domain” is the equivalent of these components. Each „domain” consists of smaller units. Each „musical” sign, sign-group, belonging to a „domain” has peculiar as well as collective meaning, function and information-quality too. This paper deals with the stratification of these „domains” and relations of acoustic signs.

The usage of various elements in this system is determined by reason, emotion and intention in every case. These elements in the course of speech show complicated forms of linkage. Concomitant relation is the most frequent, according to the vertical distribution of the chart. Alternative usage is frequent too. Means and elements show usually peculiar and characteristic linkage shapes. These shapes are so highly characteristic that through their help such kinds of large style-categories of speech can be separated as: word-of-mouth, lecture and reproductive-interpretative speech (and within this different styles of acting and performing-art) as well as partly-reproductive style. (These are functions of text-formation and the intention of the text relating their acoustic features.) Taking notice of typical linkage forms smaller categories into four large style-categories can be described, as standard literary language pronunciation, prose, standard language, regional standard language, dialectal (like) speech, speech of provincial type, vulgar or loose speech. By their help, learning, intention, temperament, emotions, and the speech situation of speakers can be determined.

IMRE WACHA